

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

GÜLZAR QƏNBƏRƏLİ QIZI XANBABAYEVA

**AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ
NİTQ VƏ EŞİTMƏ FEİLLƏRİ**

5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2015

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Əbülfəz Əjdər oğlu RƏCƏBLİ**
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Rəsmi opponətlər: **İlham Mikayıl oğlu Tahirov**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Amil Müzəffər oğlu Cəfərov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin Müasir Azərbaycan dili və İngilis filologiyası kafedraları

Müdafiə «_10_» _11_ 2015-ci il tarixdə saat «_»-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1143, Bakı, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat «_» _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru:

N.F. Seyidəliyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Məlumdur ki, dilçilik elmində semantika ilə bağlı məsələlər həmişə diqqət mərkəzində olmuş, istər dünya, istərsə də Azərbaycan dilçiliyində bir çox dilçi-alimlər (N.Z.Kotelova, A.A.Ufimseva, Q.Q.Silnitski, M.D.Stepanova, Q.V.Kolşanski, İ.V.Sentenberq, İ.V.Arnold, V.A.Zvegintsev, D.N.Şmelyov, M.Adilov, Ə.Dəmirçizadə, Q.Bağirov, H.K.Quliyev, Q.Cəfərov və b.) bu mövzu ətrafında xeyli araşdırmalar aparmışlar. Feillərin ayrıca bir dil əsasında, yaxud qohum olan və qohum olmayan dillərin materialları əsasında müxtəlif aspektlərdən araşdırılmasına müəyyən tədqiqatlar həsr edilmişdir. Ancaq ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında feilin semantik qruplarının müqayisəli şəkildə tam təhlilinə hələ də ehtiyac var. Çünki yalnız müqayisəli-tutuşdurma yolu ilə müxtəlif qrammatik quruluşlu dillər arasında oxşar və fərqli cəhətləri, dil universalilərini müəyyənləşdirmək mümkünləşir. A.Axundovun qeyd etdiyi kimi “müqayisə-tutuşdurma elə tədqiqat üsulları sistemidir ki, burada müxtəlif dillərə aid ümumi (oxşar) və xüsusi (fərqli) cəhətlər müəyyənləşdirilir”.¹

Bu baxımdan feilin leksik-semantik səviyyədə ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında müqayisə və tutuşdurma yolu ilə araşdırılmasının hazırkı qloballaşma şəraitində, müstəqil respublikamızın dünyaya inteqrasiya olunduğu bir dövrdə, xalqlar arasında beynəlxalq ünsiyyət dilinə çevrilmiş ingilis dilinin tədrisi və mənimsənilməsində böyük əhəmiyyəti olardı. İndiyə qədər Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında nitq və eşitmə feilləri müqayisəli şəkildə elmi tədqiqat obyektı olmamışdır. Azərbaycan və ingilis dillərində nitq və eşitmə feillərinin leksik-semantik cəhətdən tipoloji müqayisəli şəkildə elmi araşdırmaya cəlb edilməsi bu mövzunun aktuallığını səciyyələndirən başlıca amillərdəndir.

Bu tədqiqat işində ingilis və Azərbaycan dillərində nitq və eşitmə feillərinin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin müqayisəli şəkildə səciyyələndirilməsi hər iki dilin ümumi leksik-semantik mənzərəsini daha aydın əks etdirməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd edək ki, nəzərdən keçirilən elmi ədəbiyyatlarda istər Azərbaycan, istərsə də ingilis dili materialları əsasında aparılmış nitq və eşitmə feillərinin özünəməxsus müxtəlifliyi ilə seçilən və bir-birindən fərqli təsnifatları bu və ya digər dərəcədə diqqəti cəlb etsə də, bu dissertasiya işində nitq və eşitmə feillərinə məxsus özəl təsnifatların yer alması işin aktuallığını artırır.

---

¹Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1979, s. 230

Azərbaycan və ingilis dillərində mövcud nitq və eşitmə məna yüklü frazeoloji birləşmələrin də tədqiqata cəlb edilməsi əsərin aktuallığını səciyyələndirən məsələlər sırasında sadalana bilər.

Dilin lüğət tərkibinin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edən bu feillərin leksik-semantik baxımdan müxtəlif sistemli dillər olan ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında araşdırılmasına həsr olunan bu mövzunun işlənməsi bu sahə ilə bağlı tədqiqat işinin yoxluğu və müqayisə olunan dillərin lüğət tərkibinin geniş və əhatəli şəkildə təsvir edilməsinə olan ciddi ehtiyacla bağlıdır. Belə ki, dünya dilləri arasında öz mövqeyi ilə seçilən ingilis dilinin tədrisi prosesində bu araşdırma zamanı Azərbaycan dili ilə müqayisədə əldə edilən nəticələr ingilis dilinin mənimsənilməsi mövqeyindən müstəsna əhəmiyyətə malik olması baxımından da aktual hesab oluna bilər.

Tədqiqatın obyektı. İngilis və Azərbaycan dillərinin leksikasında təkrar olunmaz və səciyyəvi mövqeyi və rolu olan nitq və eşitmə feilləri.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycan və ingilis dillərində nitq və eşitmə feillərinin müqayisəli təhlili.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat zamanı hər iki dilin izahlı lüğətlərindən seçilmiş nümunələr əsasında ümumiləşdirmələr aparılaraq təsviri və müqayisə-qarşılaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi genealoji və tipoloji baxımdan müxtəlif qruplara daxil olan ingilis və Azərbaycan dillərində nitq və eşitmə feillərini semantik və qrammatik baxımdan tədqiq etmək, onların funksional xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq və bu zaman özünü göstərən oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Qarşıya qoyulan bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələri yerinə yetirmək lazım gəlmişdir:

— Azərbaycan və ingilis dillərində nitq və eşitmə feillərinin səciyyəvi struktur-semantik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

— nitq və eşitmə feillərinin müxtəlif sistemli dillərdə leksik-semantik təsnifatı ilə bağlı aparılan araşdırmalarda irəli sürülən fikir və mülahizələri xronoloji ardıcılıqla izləmək və onları ümumiləşdirmək;

— feillərin leksik-semantik qruplarından biri kimi əksər tədqiqat işlərində özünə xüsusi yer almış təfəkkür feilləri və onun bir qismini əhatə edən nitq və eşitmə feillərini sistemli şəkildə nəzərdən keçirmək, həmin sistemin əsas semantik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

— nitq və eşitmə feillərinin sintaktik mövqeyi, onların işlənmə məqamları və qrammatik-kateqorial əlamətlərini dil nümunələri əsasında ümumiləşdirib səciyyəvi sintaktik konstruksiyalarını təhlil etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Təfəkkür feilləri olan nitq və eşitmə feilləri müxtəlif sistemli ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında leksik-

semantik və qrammatik aspektdən kompleks şəkildə Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq bu tədqiqat işində araşdırılır, onlara xas olan spesifik funksional-üslubi xüsusiyyətlər elmi şəkildə izah edilir. Onların digər təsnifatlardan fərqli və yeni ümumi semantik qruplaşmaları təqdim edilir.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

- İngilis dilində nitq və eşitmə feilləri qaydalı və qaydasız olmaqla iki qrupa bölünür. Azərbaycan dilində həmin feillərin belə bölgüsü yoxdur.
- İngilis və Azərbaycan dillərində danışıq aktı bildiren nitq feilləri struktur baxımından fərqlənir.
- İngilis və Azərbaycan dillərində fikrin təsdiqini bildiren nitq feilləri həm təsirsiz, həm də təsirli feillərdir. İngilis dilində bu feillərdən sonra işlənən vasitəsiz və ya vasitəli tamamlıq ya şəkilçisiz, ya da önlüklə işlənir. Azərbaycan dilində isə bu feillərdən sonra işlənən tamamlıq ismin yönlük, təsirlik və çıxışlıq hallarında olur.
- İngilis və Azərbaycan dilində fikri inkar edən nitq feilləri morfoloji struktur baxımından fərqlənir. İngilis dilində inkar bildiren nitq feillərindən yalnız biri (*to contradict*) düzəltmə quruluşa, qalanları isə sadə quruluşa, Azərbaycan dilində isə əksərən mürəkkəb quruluşa malikdir və bu dildə bir sadə quruluşlu *danmaq* feili fikri inkar məqamında işlənir.
- Qarşılaşdırılan dillərin hər ikisində sual vermə məqamında işlənən nitq feilləri cavab aktının qarşılığı olan sual aktında fəaliyyət göstərir. Hər iki dilin lüğət tərkibində bu feillər nominativ mənə ilə yanaşı, məcazi mənaya da malikdir. Hər iki dildə bu feillər müxtəlif nitq hissələri ilə birləşərək feili birləşmələr əmələ gətirir.
- Qarşılaşdırılan dillərin hər ikisində cavab vermə məqamında işlənən nitq feilləri sorğu aktının qarşılığı olan cavab aktında fəaliyyət göstərir. Hər iki dilin lüğət tərkibində bu feillər nominativ mənə ilə yanaşı, məcazi mənaya da malikdir. Hər iki dildə bu feillər müxtəlif nitq hissələri ilə birləşərək feili birləşmələr əmələ gətirir.
  - İngilis dilində alçaq və yüksək tonlu nitq feilləri sadə quruluşlu, Azərbaycan dilində isə bu feillər düzəltmə və mürəkkəb quruluşlu feillərdir. İngilis dilində alçaq tonlu nitq feilləri təsirli və təsirsiz feillər olub, önlüklü tamamlıqla işlənir. Azərbaycan dilində isə bu yarımqruplara daxil olan feillərdən sonra işlənən tamamlıqlar ismin hallarında işlənir. Hər iki dildə belə feillər çoxmənalı feillərdir. Bu feillər nominativ mənadan əlavə məcazi mənada da işlənir.
  - Əmr, tövsiyə, xahiş, yalvarış mənalı nitq feilləri ingilis dilində sadə quruluşlu, Azərbaycan dilində isə düzəltmə və mürəkkəb quruluşlu feillərdir. Bu yarımqrupa daxil olan feillər həm təsirli, həm də təsirsiz feillər kimi çıxış edir. Bu feillər polisemantik feillərdir, hər iki dildə bu feillər həqiqi mənadan

əlavə, məcazi mənə daşımaqları ilə oxşardır.

- Rəğbət, təşəkkür, şikayət və and mənalı feillər ingilis dilində, əsasən, sadə quruluşlu, bir feil isə düzəltmə quruluşlu, Azərbaycan dilində isə bu feillər sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşlu feillərdir. İngilis dilində bu qrupa daxil olan feillər önlüklü tamamlıqla işlənir, Azərbaycan dilində isə bu feillər ya ismin hallarında olan tamamlıqla, ya qoşmalarla işlənən tamamlıqlarla işlənir.

- Həm Azərbaycan dilində, həm də ingilis dilində təfəkkür feillərinin xüsusi mənə qruplarından biri olan eşitmə feilləri nisbətən az feilləri əhatə edir. Ancaq bu qrupdan olan feillər dildə öz işləkliyi ilə seçilir. İngilis dilində eşitmə feilləri sadə və mürəkkəb quruluşlu, Azərbaycan dilində isə sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşludur. Hər iki dildə mürəkkəb quruluşlu eşitmə feillərinin əksəriyyəti frazeoloji vahidlərdir.

Dissertasiyanın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. İngilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan nitq və eşitmə feillərinin müqayisəli təhlili həmin dillərdə təfəkkür feillərinin, o cümlədən nitq və eşitmə feillərinin tipoloji müqayisə yolu ilə öyrənilməsinə, onların qarşılıqlarının müəyyənləşdirilməsinə və habelə bu tipli feillərin funksional xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına da yaxından kömək edə bilər. Ona görə də dissertasiyanın elmi nəticələrindən bu dillərin orta və ali məktəblərdə tədrisi işində, leksikologiya təliminin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılmasında, tipoloji leksik əsərlərin hazırlanmasında və bu dillərdən qarşılıqlı şəkildə tərcümə prosesində istifadə edilə bilər.

Eyni zamanda tədqiqat işində ingilis və Azərbaycan dillərində nitq və eşitmə feilləri əsasında onların leksik-semantik xüsusiyyətləri, qrammatik-kateqorial əlamətləri ümumiləşdirilərək hər iki dil üçün ümumi, ortaq və fərqli əlamətlər müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqatın əsas mənbələri ikidilli, izahlı və frazeoloji lüğətlər, tədqiq olunan dillərdə bədii ədəbiyyat və folklor məateriallarıdır. Elmi-nəzəri mənbələr isə hind-Avropa və türk dillərinə dair elmi-nəzəri tədqiqat əsərləridir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiyanın mövzusu Bakı Dövlət Universiteti filologiya fakültəsinin Elmi Şurasında təsdiq edilmiş, Koordinasiya Şurasında qeydə alınmışdır. Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dilçilik İnstitutunun Elmi seminarında müzakirə edilərək müdafiəyə məsləhət görülmüşdür. Mövzu ilə əlaqədar müəllifin respublika elmi mətbuatında, habelə xaricdə məqalələri və tezisləri çap olunmuş, beynəlxalq və respublika həcmli elmi konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat, ilk mənbə və izahlı lüğətlər siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış və elmi yeniliyi şərh edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, nəzəri və praktik əhəmiyyətindən, tədqiqat zamanı istifadə olunan metod və mənbələrdən bəhs olunmuş, işin aprobeasiya və quruluşu barədə məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslı **“Feillərin semantik təsnifatı”** adlanır. İki yarım fəsildən ibarət olan bu fəsildə feillərin türkologiyada və germanistikada semantik təsnifatı geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Nəzərdən keçirilən elmi araşdırmalar belə bir fikir irəli sürməyə əsas verir ki, türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində dilin strukturunda oynadığı mühüm rolun səbəbindəndir ki, türkologiyada, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində feil ən çox araşdırılmış nitq hissələrindəndir. Bu araşdırmalar ən zəngin nitq hissəsi sayılan feil bəhsinin müxtəlif aspektlərinə həsr olunaraq ya bir dilin, ya qohum olan dillərin, ya da müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında aparılmışdır. Lakin bu heç də feilin bir nitq hissəsi kimi mövcud xüsusiyyətlərinin hərtərəfli tədqiqi demək deyil. Feil semantik-struktur zənginliyi ilə digər nitq hissələrindən fərqləndiyindən, insan nitqində müstəsna rola malik olduğundan feilə bağlı öyrənilməmiş problemlər çoxdur. Belə araşdırılması vacib olan mövzulardan biri də feilin leksik-semantik (lüğəvi) məna qrupları məsələsidir.

Feillərin leksik-semantik təsnifatı müasir dilçilikdə ən aktual məsələlər sırasındadır.

Türkologiyada feillərin leksik-semantik təsnifatı məsələlərinə XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq rast gəlinir. Bu dövrdən başlayaraq feillərin tematik baxımdan da qruplaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilməyə başlanır. İlk dövrlərdə işin bu istiqamətdə aparılması ümumtürkoloji baxımdan həyata keçirilirdi. Məhz XX əsrin II yarısından başlayaraq bir sıra tədqiqatçıların əsərlərində müxtəlif türk dillərinin materialları əsasında feillərin bu və ya digər xüsusiyyətləri ön plana çəkilərək onlar müxtəlif sayda leksik-semantik qruplara bölünür, hər bir tədqiqatçı öz mövqeyini rəhbər tutaraq verdiyi təsnifatda müəyyən yarımqruplar da təklif edirdi.

Belə ki, bu sahədə ilk təşəbbüslərdən biri kimi dəyərləndirilən N.K.Dmitriyev və başqalarının 1952-ci ildə yazdıqları məqalədə tatar və rus dili feilləri 4 (dörd) semantik qrupda (hərəkət feilləri, iş feilləri, nitq feilləri və təfəkkür feilləri) təsnif edilir.¹ T.Çımanova məhz bu məqalədəki təsnifata əsaslanaraq qırğız dilindəki “nitq” və “deyim” məzmunlu feilləri 8 (səkkiz)

---

¹Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. Москва, 1962, с. 162-241.

qrupa ayırmağı lazım bilir: 1) nə isə haqqında danışmaq aktını bildirən feillər; 2) danışma tərzini bildirən feillər; 3) məlumatın ötürülməsini metaforik şəkildə isadə edən feillər; 4) sual bildirən feillər; 5) cavab bildirən feillər; 6) xahiş bildirən feillər; 7) təsdiq bildirən feillər; 8) inkar bildirən feillər.¹

1947-ci ildə N.Veşilova “Türk dillərində hərəkət feilləri” adlı dissertasiyasında feillərin təsnifatı məsələsinə toxunsa da, daha sonralar bununla əlaqədar dərc olunmuş məqaləsində daha təkmil bir təsnifatla çıxış edir. O, bu məqaləsində müasir türk dillərində işlənən feillərin semantik mənasına əsaslanaraq onları dörd qrupda birləşdirir: hərəkət feilləri; iş feilləri; həyati proses bildirən feillər; təbiət hadisələrini bildirən feillər.²

L.N.Xaritonov “Yakut dilində feil əsaslarının tipləri” adlı iri həcmli kitabında yakut dilində səs təqlidi sözlər əsasında feillərin xüsusi çəkiyə malik olmasını nəzərə alaraq bu qəbil feilləri ayrıca bir qrupda təsnif etməklə onları mənşəyinə görə üç hissəyə ayırmağı lazım bilir: iş-hərəkət feilləri; səstəqlidi feillər; obrazlı feillər.³

Ümumilikdə ayrı-ayrı türk dillərinə, xüsusilə, oğuz qrupu türk dillərinə aid materiallar əsasında feillərin leksik-semantik bölgüsü Azərbaycan dilində də özünü göstərir ki, bu da feillərin əksəriyyətinin həmin dillərdəki feillərlə ortaqlıq semantikaya və oxşar fonetik cildə malik olması ilə bağlıdır.

Nitq prosesi ilə bağlı olan feillərin geniş leksik-semantik təsnifi baxımından N.Z.Hacıyeva və A.A.Köklyanovanın “Türk dillərində nitq feilləri” adlı əsəri də diqqəti cəlb edir. Bu, türk dillərində danışmaq aktı ilə bağlı olan feillərin ilk təsnifatı kimi də dəyərləndirilə bilər.⁴

Feillərin leksik-semantik mənaları baxımından ilk təsnifatlarından biri “Azərbaycan dilinin qrammatikası” adlı əsərdə aparılmışdır. Z.İ.Budaqovanın təsnifi Azərbaycan dilçiliyində ilk təsniflərdən biridir. Z.İ.Budaqova Azərbaycan dili feillərini semantik mənalarına görə 5 qrupa bölür: 1) hərəkət feilləri; 2) iş feilləri; 3) nitq feilləri; 4) təfəkkür, görmə və ya eşitmə prosesi ilə bağlı olan feillər; 5) hal-vəziyyət feilləri. 1969-cu ildə H.K.Quliyev də “Azərbaycan və türkmən dillərində feili idarə” mövzusunda müqayisəli

---

¹Чыманова Т. Этиш сөздөрдүн семантикасынын түркологияда изилдениш тарыхынан // Вестник КГНУ. Сер.филолог.науки. Бишкек, 1999, Вып. 2, с. 122, 214.

²Вещилова В.Ф. Глаголы движения в турецком языке // Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. IV, Лексика, 1962, с. 110-114.

³Харитонов Л.Н. Типы глагольной основы в якутском языке. М.-Л.: Изд-воАН СССР, 1954, с.312.

⁴Azərbaycan dilinin qrammatikası. I hissə. Morfologiya. Bakı: Azərb.SSR EA nəşri, 1960. s. 94.

aspektde namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş və həmin dissertasiyasında o, Z.İ.Budaqovanın təsnifinə aşağıdakı məna qruplarını əlavə etmişdir: 1. Psixi vəziyyət ifadə edən feillər: *utan, şadlan, sevin, heyratlan, qəzəblən, şübhələn, inan, qorx, çəkin*. 2. Səs təqlidi feillər. Buraya səs təqlidi sözlərdən əmələ gələn feillər aiddir: *vızıl-da*. 3. obrazlı feillər: *diyirlən*. 4. Təbiət hadisələrini ifadə edən feillər: *yağ, doğ, çax*.¹ H.K.Quliyevdən sonra Azərbaycan dilçiliyində feillərin leksik-semantik təsnifatı məsələsinə S.Ə.Rzayev yeni yanaşma nümayiş etdirərək, Azərbaycan dilindəki feilləri on qrup halında təsnif edir: nitq feilləri, təfəkkür feilləri, görmə feilləri, vəziyyət feilləri, fəaliyyət feilləri, hərəkət feilləri və yerdəyişmə feilləri.

Feilləri leksik-semantik və qrammatik baxımdan ən maraqlı söz kateqoriyalarından biri kimi qiymətləndirən Q.Cəfərov feillərin semantik tədqiqi zamanı aşağıdakı məsələlərin əhatə olunmasını önəmli hesab edir: 1) feillərin tematik qrupları, 2) feillərin məna növləri; 3) feillərin başqa nitq hissələri ilə qarşılıqlı məna münasibətləri.²

Feillərin semantik cəhətdən təsnifləndirilməsi problemindən bəhs edən Ə.Rəcəbli qeyd edir ki, “feillərin malik olduğu və göstərdiyi iş, hal və hərəkət bunların leksik-semantik mənasını təşkil edir”.³ Daha sonra müasir Azərbaycan dilində feillərin bir sıra leksik- semantik məna qruplarının olduğunu vurğulayan müəllif göstərir ki, “həmin lüğəvi mənalardan irəli gələrək feillərin bir hissəsi hərəkət, bir hissəsi iş, bir hissəsi hal, bir hissəsi vəziyyət, bir hissəsi təfəkkür, nitq, görmə prosesi və s. bildirir”. Tədqiqatçı adı çəkilən bu əsərdə göytürk dilində feilin 1) hərəkət feilləri; 2) iş feilləri; 3) hal-vəziyyət feilləri; 4) təfəkkür feilləri; 5) nitq feilləri; 6) eşitmə feilləri; 7) görmə feilləri məna qruplarından söz açır.⁴

Aparığımız araşdırmalardan görüldüyü kimi, türkoloji dilçilikdə, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində feillərin leksik-semantik təsnifinə geniş yer ayrılımış, feillər leksik-semantik mənasına görə ayrı-ayrı qrup və ya yarımqruplara bölünmüşdür. Nəzərdən keçirilən təsnifatlardan aydın olur ki, türk dillərində feillərin leksik-semantik təsnifat qruplarının sayı müxtəlifdir. Bir dil üçün məqbul sayılan digər bir dil üçün münasib hesab edilə bilməz.

Feillərin semantikaya görə təsnifi probleminin elə təkcə Azərbaycan dilçiliyində qoyuluşu və həllini nəzərdən keçirdikdə bəlli olur ki, Azərbaycan

---

¹Quliyeva H. Müxtəlif sistemli dillərdə feilin semantik təsnifatı. Bakı: Nurlan, 2001, 257 s.

²Cəfərov Q. Azərbaycan dilinin leksik-semantik sistemi. Bakı: Elm, 1984, s. 86.

³Rəcəbli Ə. Göytürk dilində feilin semantikasi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2010, s. 7.

⁴Yenə orada, s. 29-65.

dilçiliyində iki elə tədqiqatçı yoxdur ki, feillərin semantik mənaya görə onların verdiyi təsnifi üst-üstə düşsün. Bunun çoxlu subyektiv və obyektiv səbəbləri vardır.

“Germanistikada feillərin semantik təsnifatı məsələləri” yarımbaşlığında feilin bütün dillərdə aparıcı mövqeyindən, leksik-semantik xüsusiyyətlərinin zənginliyindən bəhs edilir. Burada da ingilis dilində müxtəlif dövrlərdə tədqiqatçıların bu sahədə apardığı araşdırmalar tədqiq olunur.

Feillərin leksik-semantik qruplarını tədqiq etmədən onun sistemli şəkildə təsviri mümkün deyildir. Türkoloji, eləcə də, daha öncə nəzərdən keçirdiyimiz Azərbaycan dilçiliyində olduğu kimi, ingilis dilçiliyində də feillərin leksik-semantik təsnifatı məsələsinə geniş yer ayrılmış, bir çox məşhur dilçi-alim və tədqiqatçılar bu məqamla bağlı olaraq bir-birindən fərqli təsnifatlar təqdim etmişlər.

B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya ingilis dilindəki feillərin leksik mənalarını əsas götürüb onları davamsız (terminative) və davamlı (non-terminative) başlıqları altında iki qrupda cəmləşdirirlər. Bunları bitmiş və bitməmiş feillər kimi də adlandırmaq olar.¹

N.A.Kobrinanın rəhbərliyi ilə müəlliflər kollektivinin ingilis dilinin qrammatikasına həsr etdikləri əsərdə feillər iki qrupa bölünərək tədqiq edilir: hüdudlu feillər və hüdudsuz feillər. Onlar hüdudlu feillərdən danışarkən qeyd edirlər ki, onların bir çox spesifik cəhətləri vardır. Bu qrupa daxil olan feillər sona çatmış, məntiqi cəhətdən tamamlanmış, müəyyən ana, məqama qədər bitmiş hərəkətləri bildirir. Belə feillərə aşağıdakılar daxil edilir: *to come, to fall, to stop, to begin, to close, to shut, to die, to bring, to find* və s.

Kobrina ingilis dilində feillərin aşağıdakı semantik bölgüsünü fərqləndirmişdir:

1. Hərəkət feilləri (Actional verbs). Bu feillər, əsl, tam hərəkətləri bildirmək üçün işlədilir. Məsələn: *do, make, go, read* və s.

2. Vəziyyət feilləri (Statal verbs). Statik və ya vəziyyət feilləri adlandırılan bu qrup feillər özləri də vəziyyət (state) bildirən feillərə (məs.: *be, exist, lie, sit* və s.) və əlaqə (relation) bildirən feillərə (*fit, belong, have, match, cost* və s.) ayrılır.

Sintaktik nöqteyi-nəzərdən feillər təsirli (transitive) və təsirsiz (intransitive) feillərə ayrılır. Tamamlıqsız təsirli feillərin mənası natamamdır. Kobrina təsirli feilləri üç qrupa bölür:

1) Monotransitiv feillər (monotransitive verbs) — bir vasitəli tamamlıqla işlənən təsirli feillər: *Ted told me.* 2) Ditransitiv feillər (ditransitive

---

¹Khaimovich B.S., Rogovskaya .B.I. A course in English Grammar, M., 1967, s. 124.

verbs) — vasitəli və vasitəsiz tamamlıqla işlənən feillər: *Jane gave her sister an apple.* 3) Önlüklü tamamlıqla işlənən təsirli feillər (prepositional transitive verbs): *Jane looks after her sister.*

Kobrina ingilis dilindəki feilləri daha bir bölgüdə fərqləndirir. Bu bölgü feillərin tərz (aspect) formalarına təsir edən leksik mənada aspektual səciyyəyə əsaslanır: 1) Terminativfeillər (terminative verbs); 2) Qeyri-terminative feillər (non-terminative verbs).¹

Feillərin bu təsnifatı Kobrina və həmmüəlliflər tərəfindən təqdim edilən təsnifata yaxınlığı ilə seçilir. Bu bölgüdən bəhrələnən E.M.Qordon və İ.P.Krılovanın təsnifatına görə feillər semantik cəhətdən hüdudlu (*terminative*) və davamlı (*durative*) kimi iki qrupa bölünür.

Hüdudlu (*terminative*)feillər hərəkətin müəyyən limitdən sonra davam edə bilmədiyini bildirir. Başqa sözlə desək , həmin feillərdə son nöqtə, hüdud nöqtəsi özünü göstərir. *To come, to put, to bring, to jump* və s. feillər bu qəbıldəndir.

Davamlı (*durative*)feillərdə hüdudlu feillərdən fərqli olaraq hansısa hüdud, limit yoxdur və belə hərəkətlər qeyri-müəyyən müddətə davam edə bilər. Belə feillərə *to carry, to live, to know, to sit, to play* və s. aid edilir.²

O.Musayev də ingilis dilindəki feillərə oxşar təsnifatla yanaşır. O, feilləri bir qədər fərqli terminlərlə adlandırır. O.Musayev ingilis dilindəki feilləri nominativ mənə baxımından nəzərdən keçirərək onları terminativ və non-terminativ adı altında təsnif edir: “Feilləri onların malik olduqları nominativ mənə baxımından nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, onlara xas olan leksik mənaların özlərində təbii, ilkin olaraq tərz mənəsi mövcuddur; bəzi feillər hüdudlu, digər feillər isə hüdudsuz hərəkətlər bildirir”.³

Feillərin müxtəlif leksik-semantik variantlarının mümkünlüyündən də bəhs edən İ.P.İvanova, V.V.Burlakova, Q.Q.Poçepstov onları 1) kontekstlə əlaqəli və 2) kontekstlə əlaqəli olmayan feillər olmaqla iki qrupa ayırır.

Onu da qeyd edək ki, birinci yarımqrupa “*to take*”, “*to give*”, “*to seise*” və s. feillər, ikinci yarımqrupa “*to stand*”, “*to lie*”, “*to run*”, “*to sleep*” kimi feillər daxil edilir.⁴

Bu feillərin işlədilməsində müəyyən qanunauyğunluqların olduğunu

---

¹ Кобринa Н.А.Корнива, Е.А.Оссовская М.И., Гузеева К.А., Грамматика английского языка. С.Петербург: “Союз” - 1999. - с. 17 (ingilis dilində).

²Gordon E.M., Krylova I.P. A Grammar of Present Day English (Part of speech), M.Visshaya shkola 1980, s. 8.

³Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Maarif, 1979, s. 368.

⁴Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почещов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1981, 75 с.

vurğulayan V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik feillərin işlənmə tezliyinə əsasən onları aşağıdakı qruplara bölür: 1. Nitq feilləri; 2. Hissi-qavrayış bildirən feillər; 3. Əqli fəaliyyət bildirən feillər; 4. Xahiş və təklif bildirən feillər; 5. Konkret hərəkət bildirən feillər; 6. “Arzu”, “güman”, “istək” modallıq ifadə edən feillər.¹

Göründüyü kimi, ingilis dilində feillərin semantik təsnifatı müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən götürülə bilər. Bu məsələdə öz mövqeyi seçilən tədqiqatçılardan olan R.A.Klouz ingilis dilində olan feilləri leksik- semantik cəhətdən beş tipə bölür.²

Müxtəlif sistemli dillər olan ingilis, Azərbaycan, alman və rus dillərinin materialları əsasında feillərin semantik cəhətdən təsnifatı məsələsinə H.K.Quliyev də toxunmuşdur. Müəllif ümumilikdə feilləri on bir semantik qrupda cəmləşdirmiş.³

Z.N.Verddiyeva və İ.A.Kərimzadənin həmmüəllifliyi ilə hazırlanmış ingilis dilinin feil, sifət, zərf və isimlərin dörd cilddən ibarət sistemli lüğətində ingilis dilində işlək olan sözlər əhatə olunmaqla sözlər leksik-semantik qruplar üzrə verilir və bu lüğətdə feillər aşağıdakı qruplara bölünür.

1. *verbs of state*—hal-vəziyyət bildirən feillər; 2. *verb of process* proses bildirən feillər; 3. *verbs of action or activity* — hərəkət və ya fəaliyyət bildirən feillər; 4. *Causative verbs*—kauzativ feillər və s. Bu bölgüdə nitq və eşitmə feilləri ikinci qrupa, yəni proses bildirən feillər qrupuna aid edilir.⁴

U.Çeyfın bölgüsü də öz özəlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Belə ki, o, feilin əsas dörd növünü fərqləndirir: vəziyyət (*state*), proseslər (*processes*), hərəkət (*actions*) və hərəkət-proseslər (*action processes*).⁵

Göründüyü kimi, hər bir tədqiqatçı ingilis dilində feillərin leksik-semantik qruplar üzrə fərqləndirərkən müxtəlif meyarları əsas götürmüş və bu meyarlara əsasən bir-birindən fərqli təsnifatlarla çıxış edərək feillərin müxtəlif qrup və yarım-qruplarını ortaya çıxarmışlar.

---

¹Жигадло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. Теоретический курс грамматики. М., 1956, с. 350.

²Close R.A. Reference Grammar for Students of English. М.: Prosvesheniye, 1979, s. 193-204.

³Quliyev H. Müxtəlif sistemli dillərdə feilin semantik təsnifatı. Bakı: Nurlan, 2001, s. 24-25.

⁴Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı: Maarif, 1979, s. 178.

⁵Chafe W.L. Meaning and the Structure of Language/ University press, Chicago, 1970 // <http://www.ilc.cnr.it/Eagles/96/rep2/node42.html#cha70>, s. 70.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**Nıtg feıllərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri**”adlanır. Burada nitq hissələri arasında feıllərin müstəsna rolu və nitq feıllərinin ayrı-ayrı semantik qruplarından bəhs olunur. Bu fəsil səkkiz yarımbaşlıqdan ibarətdir. Hər bir yarımbaşlıqda feıllərin leksik-semantik mənə qrupları arasında rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edən nitq feıllərinin geniş təsnifatı təqdim olunmuşdur. Feilin mənə qruplarına tədqiqatlarını həsr etmiş alimlər nitq feıllərini də nəzərdən kənarda qoymamış, bu feıllərə yetərincə diqqət yetirmişlər. N.Z.Hacıyeva, A.A.Koklyanova, Z.Budaqova, Q.Cəfərov, S.Rzayev, B.Xəlilov, Q.Kazımov, Ə.Rəcəbli, H.Quliyev kimi dilçi alimlər Azərbaycan, türk, alman, rus, ingilis və başqa dillərdə apardıqları araşdırmalara dissertasiya, monoqrafiya və bir sıra əsərlər həsr etmişlər.

Nitq feıllərinin semantikasındakı çalar fərqlərini əsas götürərək və nitq feıllərinin əvvəl aparılan təsnifatlarından bəhrələnərək biz nitq prosesi ilə bağlı olan bu feılləri aşağıdakı kimi təsnif etməyi lazım bildik və tədqiqatımızı da bu bölgüyə əsaslandırdıq:

1. İngilis və Azərbaycan dillərində danışıq aktı bildirən nitq feılləri;
2. İngilis və Azərbaycan dillərində təsdiq və inkarlıq bildirən nitq feılləri;
3. İngilis və Azərbaycan dillərində sual və cavab bildirən nitq feılləri;
4. İngilis və Azərbaycan dillərində alçaq tonlu nitq feılləri;
5. İngilis və Azərbaycan dillərində yüksək tonlu nitq feılləri;
6. İngilis və Azərbaycan dillərində əmr, tövsiyə, xahiş, yalvarış mənalı nitq feılləri;
7. İngilis və Azərbaycan dillərində müəyyən əhvali- ruhiyyə (rəğbət, təşəkkür, şikayət, and) bildirən nitq feıllər;

Nitq feıllərinin belə semantik sahələrə ayrılması onların ümumi cəhət və əlamətlərinə əsaslanmış, yaxud bəzi ümumi komponent mənalına uyğun olaraq edilmişdir, çünki, semantik sahə özü oxşar dil vahidlərinin məcmusudur.

II fəslin “**Danışıq aktı**” bildirən nitq feılləri adlı birinci yarımbaşlığında ingilis və Azərbaycan dillərində işlənmə yerləri, mənə tutumu, struktur xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Burada qarşılaşdırılan hər iki dildə onların strukturunun və semantikasının təhlili verilmişdir.

Nitq feıllərinin ümumi semantikasi “danışmaq”, “demək” feilində öz ifadəsini tapır. Danışmaqla bağlı mənə çalarları həm Azərbaycan dilində, həm də ingilis dilində ifadə forması fərqli olan digər feıllərlə verilir. Ancaq bu əsas mənadan başqa nitq feıllərinin kəsb etdiyi digər mənalər də var. Bu əlavə mənalər belə bir qanunauyğunluğa əsaslanır ki “dilın inkişafında sözlər müxtəlif semantik dəyişikliyə məruz qalır: sözlərin leksik mənası dəyişir, yeni mənalər inkişaf edir, artıq mövcud olan bəzi mənalər köhnəlir və sonralar

istifadədən çıxır”.¹ Bu o deməkdir ki, dilin inkişafı gedişində sözlər nüvə, yəni əsas mənadan başqa bir sıra periferik mənalar- əlavə və məcazi mənalar da qazandır. S.Cəfərov feilləri nitq hissələri içərisində polisemantizmi özlərində maksimal dərəcədə əks etdirən və başqa dillərin təsiri altına düşməyən bir kateqoriya adlandırır. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində feillər öz polisemantik təbiəti və əlavə mənalar ifadə etmələri ilə səciyyələnir. A.İ.Smirnitski eyni bir sözün müxtəlif məqamlarda müxtəlif mənalar ifadə etməsini “sözlərin müxtəlif leksik formaları” adlandırır və sözlərin variantları arasındakı fərqi həm sözlərin səs qatında, həm də leksik-semantik nüvəsində olduğunu qeyd edir.² Biz də tədqiqatımıza cəlb etdiyimiz feillərdə hər iki variant - həm omonimlik, həm də sinonimlik hadisələrini əsk etdirməyə çalışmışıq.

Azərbaycan dilində aşağıdakı nitq feillərində bu qanunauyğunluğu daha aydın görmək olar. *Bəhs etmək, bəhs açmaq, bəhsləşmək, bəyan etmək (qılmaq), bəyanə gəlmək, danışığa tutmaq, danışmaq, danışmaq, danışmaq, demək, dillənmək, dilləşmək, elan etmək, xəbər vermək, xəbər eləmək, xəbərdar etmək, mübahisə etmək, nəql etmək, nağıl etmək, nağıl açmaq, rəvayət etmək, söhbət açmaq, söhbət aparmaq, söhbət etmək, söyləmək, söz açmaq, söz atmaq, tələffüs etmək.*

İngilis dilində danışmaq aktı bildirən nitq feilləri isə bunlardır: *to announce, to declare, to narrate, to pronounce, to recite, to say, to speak, to state, to talk, to utter* və s.

İngilis və Azərbaycan dillərində danışmaq aktı bildirən nitq feillərinin əksəriyyəti diqər feillər kimi çoxmənalı sözlərdir, yəni “çoxmənalı sözlərdə sözün mənə çalarlıqlarından əsas mənası həqiqi, ikinci və sonrakı mənaları isə məcazi mənə adlanır”.³ Qarşılaşdırılan dillərin hər ikisində bu feillər arasında omonim kimi çıxış edən feillər var. İngilis dilində danışmaq aktı bildirən nitq feilləri özlərindən sonra önlüklər qəbul edir, Azərbaycan dilində isə bu feillər ya ismin hal şəkilçisini qəbul etmiş, ya da qoşmalarla işlənən tamamlıqla işlənir.

İkinci yarımbaşlıq “Təsdiq və inkarlıq bildirən nitq feilləri” adlanır. Bu bölmədə hər iki dildə təsdiq və inkarlıq bildirən nitq feilləri ayrı-ayrı təhlil edilmiş, onların mənə çalarları, semantik quruluşları qabarıq şəkildə göstərilmişdir.

---

¹Ворно Е.Ф., Кащива М.А., Малышевская Е.В., Потапова И.А. Лексикология английского языка. Ленинград: ГУПИМП РСФСР Ленинградское отделение. – 1955, s. 16.

²Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. Москва: “Издательство литературы на иностранных языках”-1956, с.261.

³Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı “Maarif”- 1982, s.216.

Müasir Azərbaycan dilində fikrin təsdiqini bildirən feillər bunlardır: *razılaşmaq, razı olmaq, razı etmək, təsdiqləmək, təsdiq etmək*.

Müasir ingilis dilində fikrin təsdiqini bildirən feillər bunlardır: *to admit, to accord, to agree, to affirm, to allege, to assert, to assent, to concede, to concur, to conform, to consent, to verify*.

Üçüncü yarımbaşlıqda sual və cavab məqamında işlənən nitq feillərindən bəhs edilir.

Feillərin ümumi semantik sistemində vacib və əhəmiyyətli bir silsilə təşkil edən nitq feilləri “sayca az olmalarına baxmayaraq nitq feilləri nitqdə işlək olmalarına görə fərqlənir”.¹ Nitq feilləri içərisində semantik yarımhəlqə təşkil edən yarımqruplardan biri də sual məqamında işlənən nitq feilləridir. Linqvistik bir hadisə olan nitq çox vaxt iki müsahib tərəfindən həyata keçirilən sual və cavab aktından ibarət olur. Cavab aktının əvvəlində sual aktı durur və ona antonimlik təşkil edir. Sorğu-sual aktını dildə reallaşdıran sorğu-sual feilləridir. Bu feillər hər hansı bir məlumatı almaq məqsədilə müxtəlif şəraitlərdə müsahibə ünvanlanan feillərdir. Tədqiqata cəlb etdiyimiz dillərdə nitq feilləri içərisində sual məqamında işlənən feillərin strukturu və semantikasının tipoloji araşdırılması hər iki dildə bu feillərin məna çalarlarının geniş şəkildə aşkarlanıb müqayisəli şəkildə oxşarlıq və fərqlilik baxımından müəyyənləşdirilməsi olardı.

İngilis dilində ən çox işləkiyə malik olan sual vermək məqamında işlənən feillər bunlardır: *to ask, to inquire, to interrogate, to query, to question*.

Müasir Azərbaycan dilində sual vermə məqamında işlənən feillər isə bunlardır: *sormağ, soruşmaq, sorğu-sual etmək, sorğu-suala tutmaq, sorğuya tutmaq, sorğu-suala çəkmək, sual atəşinə tutmaq, sual vermək, xəbər almaq, xəbər tutmaq, məlumat almaq, söz çəkmək, müraciət etmək, ağızını aramaq və s.*

Azərbaycan dilində bütün sual məqamında işlənən feillər bir-biri ilə sinonimlik təşkil edir.

Bu bəhsdə qarşılaşdırılan ingilis və Azərbaycan dillərində cavabvermə məqamında işlənən feillər özlərinin ifadə etdikləri semantik, məna fərqləri nəzərdən keçirilir.

İngilis dilində cavabvermə məqamında ən çox işlənən feillərə *to answer, to reply (to), to respond (to), to retort* aiddir. Bu feillər üçün ümumi semantik çalar müsahibə cavab vermək, verilən sorğuya, suala cavab verməkdir.

Sadə quruluşlu feillərdən başqa ingilis dilində mürəkkəb quruluşlu *to make a respond to, to make a reply to* və s. feillər də cavab vermə məqamında işlənir.

---

¹Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. Москва, 1962, с. 570-576.

Müasir Azərbaycan dilində cavab vermə məqamında işlənən feillər bunlardır: *cavab vermək, cavablandırmaq, cavab almaq, cavab qaytarmaq, hay vermək, səs vermək, səsinə-səs vermək* və s. Bu feillər müxtəlif cavab vermə məqamlarında işlənərək cavab aktını bildirir və bir-birləri ilə sinonim cərgə yaradır. Bu feillərin semantikasının əsasında ingilis dilində olduğu kimi, verilən sorğuya cavablandırma durur. İngilis dilindən fərqli olaraq, müasir Azərbaycan dilində cavab vermə məqamında işlənən feillər morfoloji quruluşlarına görə demək olar ki, mürəkkəb olur. Bu cərgədə *cavablandırmaq* feili istisna olaraq düzəltmə feildir.

Dördüncü yarımbaşlıqda alçaq tonlu nitq feilləri təhlil olunur.

Alçaq tonlu nitq feilləri situasiyadan asılı olaraq səs tonunun əşidilməz və ya az əşidilən səviyyəyə endirilməsi ilə müşayiət olunan feillərdir. Bunlar bəzən daxili nitqin səslə ifadəsini də bildirir. Buraya səslə düşünmə, bilərəkdən və ya qorxu hissəsinin təsiri ilə ətrafdakıların diqqətini cəlb etməmək üçün söylənilən nitqi ifadə edən feillər daxildir. Bu baxımdan onlar həm neqativ, həm də pozitiv mənə yüklü ola bilər: birincilər ikincilərdən sayca daha çoxdur.

Donquldamaq, deyinmək, mızıldamaq, mırıldanmaq, nəm-nüim etmək, pıçıldamaq bu qəbildən olan feillərdir.

İngilis dilində alçaq tonlu nitq feilləri bunlardır: *to gossip, to whisper, to hint, to divulge, to hiss, to insinuate, to intimate, to murmur, to mumble, to mutter, to grumble* və s.

Beşinci yarımbaşlıq yüksək tonlu nitq feilləri haqqındadır.

Mürəkkəb qrammatik və leksik-qrammatik nitq hissəsi olan feilinümumi kateqorial mənası dinamik təqdim olunan, zamanla bağlı inkişaf edən prosesdir. Feillərin mənasındakı dinamik inkişafı nitq feillərində də müşahidə etmək mümkündür. Müəyyən qrup nitq feilləri yüksək dinamikliyi ilə, yüksək tonla icra olunmaları ilə fərqlənir. Yüksək tonlu nitq feilləri, əsasən, nitqdəki gərginliyi, bəzən də hadisələrin müxtəlif situasiya və ya şəraitdə gərgin dinamikasından xəbər verir. Bir çox hallarda belə feillər danışanın hiss və həyəcanının ifadəçisi kimi də çıxış edir.

Qışırmaq, çağıрмаq, çığıрмаq, deyişmək, dilləşmək, böyürmək, haray-həşir salmaq, hayqırmaq, nalə etmək, naləsi ərsə çıxmaq, haraylamaq, səs-küy salmaq, hay-küy salmaq Azərbaycan dilində yüksək tonlu nitq feillərinə aid olunur.

İngilis dilində yüksək tonlu nitq feillərinə aşağıdakı feillər aiddir: *to bellow, to call, to cry, to exclaim, to roar, to scream, to screech, to shout, to shriek, to yell*.

Hər iki dildə yüksək tonlu nitq feillərinin bu fəsildə verilən təsvirindən bu feillərin polisemantik təbiətə malikliyi və struktur mənə fərqləri olduğu aydın görünür.

Altıncı yarımbaşlıq əmr, tövsiyə, xahiş, yalvarış mənalı nitq feillərinə həsr olunur. Burada qarşılaşdırılan ingilis və Azərbaycan dillərində bu qrupa daxil olan feillər aşağıdakılardır:

Əmr etmək, hökm etmək, buyurmaq, tövsiyə eləmək, məsləhət vermək, təklif etmək, xahiş etmək, rica etmək, təvəqqe etmək, yalvarmaq, yalvarıb-yaxarmaq, yalvarıb-yapışmaq, and vermək.

İngilis dilində əmr feillərinə *to order*, xahiş feillərinə *to ask*, yalvarmaq feillərinə *to beg*, tövsiyə feillərinə *to recommend, to suggest, to offer, to propose*, çağırış feillərinə *to call*, məsləhət feillərinə *to advice* və s. nitq feilləri aiddir.

Yeddinci yarımbaşlıqda müəyyən əhvali-ruhiyyə (rəğbət, təşəkkür, şikayət, and) bildirən nitq feilləri təhlil olunur.

Tərifləmək, vəsf etmək, mədh etmək, təşəkkür etmək, pisləmək, təhqir etmək, söymək, şikayətlənmək, and içmək feilləri Azərbaycan dilində bu qəbildən olan feillərdəndir.

İngilis dilində müəyyən əhvali-ruhiyyə bildirən nitq feilləri aşağıdakılardır:

To praise, to glorify, to thank, to blame, to censure, to condemn, to denounce, to insult, to reproach, to scold, to complain, to oath, to swear (swore, sworn), to vow.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “**Eşitmə feillərinin struktur və semantik xüsusiyyətləri**” adlanır.

Ümumiyyətlə, bütün dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan və ingilis dillərində də feilin semantik növlərindən biri birbaşa insan təfəkkürü, qavrayış sistemi ilə əlaqədar olan eşitmə feilləridir. Məlumdur ki, eşitmə hadisəsi insan beyninin ətraf aləmdə baş verən hadisələri ifadə edən səsli siqnalların qəbulu kimi dərk edilir və eşitmənin gerçəkliyin insan təfəkküründə inikasının formalaşmasında müstəsna rolu vardır.

Apardığımız araşdırmadan bir daha aydın olur ki, ingilis dilində eşitmə feilləri və ya müəyyən kontekst daxilində “eşitmə” məzmunlu məna kəsb edən feillər azlıq təşkil edir. Beləliklə, müasir ingilis dilində ən çox işlənən eşitmə feilləri bunlardır: *to hear, to listen to, to hearken, to be all ears, to overhear, to pick up, to heed, to hark, to prick up one's ears, to give heed, to lend an ear* və s.

Azərbaycan dilinə gəldikdə isə, deyək ki, artıq fəslin əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi, dilimizdəki bu mənzərə heç də ingilis dilindən fərqlənmir. Belə ki, müasir Azərbaycan dilində ən çox işlənən eşitmə feilləri bunlardır: *eşitmək, dinləmək, dinşəmək, qulaq asmaq, qulaq vermək, qulaqardına vurmaq, qulağına dəymək, qulağı çalmaq, qulağına səs gəlmək, qulağına girmək, qulağını şəkləmək, duymaq* və s.

Hər iki dillə əlaqədar eşitmə feilləri ilə bağlı olaraq bir çox tədqiqat əsərlərində, artıq qeyd etdiyimiz kimi, müxtəlif yanaşmalar, müxtəlif fikirlər mövcud olsa da, göründüyü kimi, bu feillər daha çox yarımqrup kimi xarakterizə olunur və onların özlərinin müvafiq leksik-semantik və ya tematik bölgüsü təqdim edilməyib və ya onların ifadə etdiyi müxtəlif mənə çalarları nəzərə alınmaqla bu qrupdan olan feillərin müstəqil təsnifatı aparılmayıb. Azərbaycan və ingilis dillərində eşitmə feillərinin daşdığı mənə çalarlarını, semantik tutumunu nəzərdən keçirdikdən sonra hissi-qavrayış feillərinin bir yarımqrupu kimi təqdim olunan bu feillərin hər iki dildə aşağıdakı semantik bölgüdə ayırmağı məqsədəuyğun saydıq:

1. İstəyindən və məqsədindən asılı olmadan hər hansı bir səsin, informasiyanın və ya məlumatın insan tərəfindən duyulmasını, qəbul edilməsini bildirən eşitmə feilləri.

2. Məqsədli şəkildə, istəyərək hər hansı bir səsin, məlumatın insan tərəfindən duyulmasını bildirən eşitmə feilləri.

3. İnkər mənalı eşitmə feilləri.

İstəyindən və məqsədindən asılı olmadan hər hansı bir səsin, informasiyanın və ya məlumatın insan tərəfindən duyulmasını, qəbul edilməsini bildirən eşitmə feillərinə Azərbaycan dilində *eşitmək, qulağına dəymək, qulağı çalmaq, qulağına səs gəlmək, qulağına girmək, duymaq, qulağına yetişmək, qulağına çatmaq, eşitdirilmək*, ingilis dilində isə *to hear, to pick up, to reach one's ears, to feel, to sense* və s. feillər aiddir.

Məqsədli şəkildə, istəyərək hər hansı bir səsin, məlumatın insan tərəfindən duyulmasını bildirən eşitmə feillərinə Azərbaycan dilində *qulaq asmaq, qulaqlarını şəkləmək, dinləmək, dinşəmək, qulağına çatdırmaq, qulaq kəsilmək, qulaq qabartmaq, qulaq tutmaq, qulaq vermək*, ingilis dilində isə *to listen, to hearken, to overhear, to heed, to give heed, to hark, to prick up one's ears, to give an ear, to notice, to attend on, to gain smb's ear, to monitor* və s. feillər daxildir.

Üçüncü qrupdakı inkər mənalı eşitmə feillərinə Azərbaycan dilində *qulağına söz girməmək, qulağına söz batmamaq, qulaqardına vurmaq, qulaqardına vermək, bir qulağından alıb, o biri qulağından vermək*, ingilis dilində isə *to go in one ear and out the other, to turn a deaf ear* və s. feilləri aiddir.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində eşitmə mənalı feillər sadə quruluşa malik olmaları ilə seçilir. Ancaq inkər mənə ifadə edən eşitmə feilləri hər iki dildə mürəkkəb quruluşlu sabit söz birləşmələri, yəni frazeoloji birləşmələr olmaları ilə diqqəti cəlb edir. İngilis dilində təkcə “*to mishear* — səhv eşitmək, düzgün eşitməmək” feili “*mis-*” prefiksini “*hear*” feilinin qarşısında işlənməsi ilə yaranmışdır.

Hər iki dildəki eşitmə feillərinin əksəriyyəti frazeoloji vahidlərdir. Bu belə bir faktla şərtlənir ki, “frazeoloji birləşmələrin əmələ gəlməsində, məcazlaşma yolu ilə lüğət tərkibinin zənginləşməsində feillər xüsusi rol oynayır. Belə ki dilimizdəki frazeoloji birləşmələrin əksəriyyəti feillərin iştirakı ilə yaranır”.¹

İngilis dilində eşitmə feilləriönlüklərlə işlənilib, tərkibi feillər əmələ gətirmək imkanına malikdir.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqat prosesi zamanı əldə edilmiş elmi qənaətlər aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. İngilis dilində nitq və eşitmə feilləri qaydalı və qaydasız olmaqla iki qrupa bölünür. Azərbaycan dilində həmin feillərin belə bölgüsü yoxdur.

2. İngilis və Azərbaycan dillərində danışq aktı bildirən nitq feilləri struktur baxımından fərqlənir. İngilis dilində bu feillər əsasən sadə, Azərbaycan dilində isə sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşa malikdir. Hər iki dildə bu tip feillər həm təsirli, həm də təsirsiz feillərdir. İngilis dilində bu feillərdən sonra tamamlıq işlənməyə əksər hallarda tamamlıq önlüklə işlənilir. Azərbaycan dilində isə tamamlıq ismin yönlük, təsirlik və çıxışlıq hallarında olur. Hər iki dildə danışq aktı bildirən feillər polisemantik təbiətli feillərdir, müxtəlif məqamlarda işlənə bilər.

3. İngilis və Azərbaycan dillərində fikrin təsdiqini bildirən nitq feilləri həm təsirsiz, həm də təsirli feillərdir. İngilis dilində bu feillərdən sonra işlənməyə vasitəsiz və ya vasitəli tamamlıq ya şəkilsiz, ya da önlüklə işlənilir. Azərbaycan dilində isə bu feillərdən sonra işlənməyə tamamlıq ismin yönlük, təsirlik və çıxışlıq hallarında olur.

İngilis və Azərbaycan dilində fikri təsdiq edən nitq feilləri struktur baxımından fərqlənir. İngilis dilində təsdiq bildirən nitq feillərindən yalnız biri (*to verify*) düzəltmə quruluşa, digərləri isə sadə quruluşa, Azərbaycan dilində isə əksərən mürəkkəb quruluşa malikdir.

İngilis dili sadə feillər baxımından daha çox zəngindir. Bu feillər çoxmənalı feillər kimi analitik-flektiv quruluşlu ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxildir.

Azərbaycan dili isə mürəkkəb quruluşlu təsdiq mənalı nitq feillərilə zəngindir. Bu feillər də müxtəlif məqamlarda çoxmənalı feillər kimi işlənməyə aqqlütinativ- sintetik quruluşlu Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxildir.

Qarşılaşdırılan dillərin hər ikisində təsdiq mənalı nitq feilləri danışq aktında hər hansı bir fikri təsdiq etmək üçün fəaliyyət göstərir. Hər iki dilin

---

¹ Vəliyeva N. Müxtəlif sistemli dillərdə nitq və təfəkkür feilləri ilə formalaşan frazeoloji vahidlər. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin mətbəəsi, 1999, s. 7.

lüğət tərkibində bu feillər nominativ mənə ilə yanaşı, məcazi mənaya da malikdir. Hər iki dildə bu feillər müxtəlif nitq hissələri ilə birləşərək feili birləşmələr əmələ gətirir.

4. İngilis və Azərbaycan dillərində fikrin inkarını bildirən nitq feilləri həm təsirsiz, həm də təsirli feillərdir. İngilis dilində bu feillərdən sonra işlənən vasitəsiz və ya vasitəli tamamlıq ya şəkilçisiz, ya da önlüklə işlənir. Azərbaycan dilində isə bu feillərdən sonra işlənən tamamlıq ismin yönlük, təsirlik və çıxışlıq hallarında olur.

İngilis və Azərbaycan dilində fikri inkar edən nitq feilləri morfoloji struktur baxımından fərqlənir. İngilis dilində inkar bildirən nitq feillərindən yalnız biri (*to contradict*) düzəltmə quruluşa, digərləri isə sadə quruluşa, Azərbaycan dilində isə əksərən mürəkkəb quruluşa malikdir və bu dildə bir sadə quruluşlu *danmaq* feili fikri inkar məqamında işlənir.

İngilis dili sadə feillər baxımından daha çox zəngindir. Bu feillər çoxmənalı feillər kimi analitik-flektiv quruluşlu ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxildir.

Azərbaycan dili isə mürəkkəb quruluşlu inkar mənalı nitq feillərlə zəngindir. Bu feillər də müxtəlif məqamlarda çoxmənalı feillər kimi işlənərək aqqlütinativ-sintetik quruluşlu Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxildir.

Qarşılaşdırılan dillərin hər ikisində inkar mənalı nitq feilləri danışıq aktında hər hansı bir fikri inkar etmək üçün fəaliyyət göstərir. Hər iki dilin lüğət tərkibində bu feillər nominativ mənə ilə yanaşı, məcazi mənaya da malikdir. Hər iki dildə bu feillər müxtəlif nitq hissələri ilə birləşərək feili birləşmələr əmələ gətirir.

5. İngilis və Azərbaycan dillərinin hər ikisində sual məqamında işlənən feillər təsirsiz feillərdir. İngilis dilində bu feillərdən sonra işlənən vasitəsiz tamamlıq ya şəkilçisiz, ya da önlüklə işlənir. Azərbaycan dilində isə bu feillərdən sonra işlənən tamamlıq ya təsirlik halda olur, ya da qoşmalarla işlənir.

İngilis və Azərbaycan dilində sual vermə məqamında işlənən nitq feilləri morfoloji struktur baxımından fərqlənir. İngilis dilində sual vermə feilləri sadə quruluşa, Azərbaycan dilində isə əksərən mürəkkəb quruluşa malikdir; bu dildə ən çox işlənən sadə quruluşlu *sormağ* və düzəltmə quruluşlu *soruşmaq* feilləridir.

İngilis dili sual məqamında işlənən sadə feillər baxımından daha çox zəngindir. Bu feillər çoxmənalı feillər kimi analitik-flektiv quruluşlu ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxildir.

Azərbaycan dili isə sual məqamında işlənən mürəkkəb quruluşlu feillərlə zəngindir. Bu feillər də müxtəlif məqamlarda çoxmənalı feillər kimi işlənərək aqqlütinativ-sintetik quruluşlu Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə

daxildir.

Qarşılaşdırılan dillərin hər ikisində sual vermə məqamında işlənən nitq feilləri cavab aktının qarşılığı olan sual aktında fəaliyyət göstərir. Hər iki dilin lüğət tərkibində bu feillər nominativ mənə ilə yanaşı, məcazi mənaya da malikdir. Hər iki dildə bu feillər müxtəlif nitq hissələri ilə birləşərək feili birləşmələr əmələ gətirir.

6. İngilis və Azərbaycan dilində cavab vermə məqamında işlənən nitq feilləri morfoloji struktur baxımından fərqlənir. İngilis dilində cavab vermə feilləri əksərən sadə və bəzən də mürəkkəb quruluşa, Azərbaycan dilində isə əksərən mürəkkəb və az halda düzəltmə quruluşa malikdir.

İngilis dili cavab məqamında işlənən sadə feillər baxımından daha çox zəngindir. Bu feillər çoxmənalı feillər kimi analitik-flektiv quruluşlu ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxildir.

Azərbaycan dili isə mürəkkəb quruluşlu cavab məqamında işlənən feillərlə zəngindir. Bu feillər də müxtəlif məqamlarda çoxmənalı feillər kimi işlənərək aqqlütinativ- sintetik quruluşlu Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxildir.

Qarşılaşdırılan dillərin hər ikisində cavab vermə məqamında işlənən nitq feilləri sorğu aktının qarşılığı olan cavab aktında fəaliyyət göstərir. Hər iki dilin lüğət tərkibində bu feillər nominativ mənə ilə yanaşı, məcazi mənaya da malikdir. Hər iki dildə bu feillər müxtəlif nitq hissələri ilə birləşərək feili birləşmələr əmələ gətirir.

7. İngilis dilində alçaq və yüksək tonlu nitq feilləri sadə quruluşlu, Azərbaycan dilində isə düzəltmə və mürəkkəb quruluşlu feillərdir. İngilis dilində alçaq tonlu nitq feilləri təsirli və təsirsiz feillər olub, önlüklü tamamlıqla işlənir. Azərbaycan dilində isə bu yarımqrupa daxil olan feillərdən sonra işlənən tamamlıqlar ismin hallarında işlənir. Hər iki dildə belə feillər çoxmənalı feillərdir. Bu feillər nominativ mənadan əlavə məcazi mənada da işlənir.

8. Əmr, tövsiyə, xahiş, yalvarış mənalı nitq feilləri ingilis dilində sadə quruluşlu, Azərbaycan dilində isə düzəltmə və mürəkkəb quruluşlu feillərdir. Bu yarımqrupa daxil olan feillər həm təsirli, həm də təsirsiz feillər kimi çıxış edir. Bu feillər polisemantik feillərdir, hər iki dildə bu feillər həqiqi mənadan əlavə, məcazi mənə daşımaqları ilə oxşardır.

9. Rəğbət, təşəkkür, şikayət və and mənalı feillər ingilis dilində, əsasən, sadə quruluşlu, bir feil isə düzəltmə quruluşlu, Azərbaycan dilində isə bu feillər sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşlu feillərdir. İngilis dilində bu qrupa daxil olan feillər önlüklü tamamlıqla işlənir, Azərbaycan dilində isə bu feillər ya ismin hallarında olan tamamlıqla, ya qoşmalarla işlənən tamamlıqlarla işlənir.

10. Həm Azərbaycan dilində, həm də ingilis dilində təfəkkür feillərinin

xüsusi məna qruplarından biri olan eşitmə feilləri nisbətən az feilləri əhatə edir. Ancaq bu qrupdan olan feillər dildə öz işləkliyi ilə seçilir. İngilis dilində eşitmə feilləri sadə və mürəkkəb quruluşlu, Azərbaycan dilində isə sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşludur. Hər iki dildə mürəkkəb quruluşlu eşitmə feillərinin əksəriyyəti frazeoloji vahidlərdir. İngilis dilində “eşitmək” mənalı *hear, hearken, hark, heed* və s. feilləri, Azərbaycan dilində *eşitmək, dinləmək, duymaq* və s. feillərtəsirli feillərdir və vasitəsiz tamamlıqla işlənir. “Qulaq asmaq” mənalı “listen to” və başqa feillər ingilis dilində təsirsiz feillər olub önlüklü tamamlıqla işlənir, Azərbaycan dilində isə bu mənalı feillər vasitəli tamamlıqla işlənir. Hər iki dildə olan eşitmə feilləri çoxmənalı feillər kimi müxtəlif məqamlarda işlənir və feili birləşmələrin tərkibində işlənir.

Dissertasiya mövzusu ilə əlaqədar müəllifin aşağıdakı məqalə və tezisləri çap olunmuşdur:

1. İngilis və Azərbaycan dillərində sual məqamında işlənən nitq feillərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri. Filologiya məsələləri. №7. “Elm və Təhsil”. Bakı-2010, səh. 63-74.

2. İngilis və Azərbaycan dillərində inkarlıq bildirən nitq feillərinin struktur və semantik xüsusiyyətləri (to decline, to refuse, to reject, imtina etmək, inkar etmək, rədd etmək). Azərbaycan Dillər Universiteti. Elmi Xəbərlər. №4. Bakı- 2010, səh. 120-126.

3. İngilis və Azərbaycan dillərində inkar bildirən nitq feillərinin struktur və semantik xüsusiyyətləri (to condemn, to contradict, to deny, to denounce, to mind, to object, to oppose, to protest, to renounce - inkar etmək, pisləmək, ifşa etmək, qayğısına qalmaq, üzə durmaq, imtina etmək, danmaq, boyunundan atmaq, etiraz etmək). Dil və ədəbiyyat Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. №5 (76). Bakı-2010, səh. 86-90.

4. İngilis və Azərbaycan dillərində inkar bildirən nitq feilləri. Azərbaycan Dillər Universiteti. Mədəniyyətlərəarası dialoq: linguistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər. Beynəlxalq Elmi konfransın materialları (25-27 noyabr. 2010-cu il) Bakı-2010, səh. 133-134.

5. İngilis və Azərbaycan dillərində cavab vermək məqamında işlənən nitq feillərinin leksik-semantik təhlili. “Bilimsel Eksen” Scientific Axis – Научный Меридиан, № 2. Ankara-2010, səh. 185-193.

6. The structural and semantic characteristics of the verbs of Hearing in the Azerbaijani and English languages. (Azərbaycan və ingilis dillərində eşitmə feillərinin quruluşu və semantik xüsusiyyətləri). Актуальные

проблемы гуманитарных и естественных наук. Москва, март-2011, səh. 212-217.

7. İngilis və Azərbaycan dillərində alçaq tonlu nitq feillərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri. Dil və ədəbiyyat .Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. №3 (79). Bakı-2011, səh.96-98.

8. İngilis və Azərbaycan dillərində danışq aktı bildirən nitq feillərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, №4, Bakı, 2011,səh. 39-46.

9. İngilis və Azərbaycan dillərində yüksək tonlu nitq feillərinin leksik- semantik xüsusiyyətləri.Terminologiya məsələləri, №2, Bakı, Elm, 2011, səh. 80-90.

10. The verbs of hearing in the Azerbaijani and English languages. (Azərbaycan və ingilis dillərində eşitmə feilləri). Поиск, Научный журнал министерства образования и науки, №2, Qazaxıstan, 2012, səh. 103-107.

11. Eşitmə feillərinin struktur və semantik xüsusiyyətləri. Azərbaycan Dillər Universiteti. Xarici Dillərin tədrisinin Aktual problemləri. V Respublika Elmi-praktik konfransının materialları (Bakı, 7-8 iyun 2012-ci il) Bakı 2012, səh. 41-43.

СЛУХОВЫЕ И РЕЧЕВЫЕ ГЛАГОЛЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена лексико-семантическому исследованию речевых и слуховых глаголов в азербайджанском и английском языках.

Сопоставительное исследование глаголов на основе разносистемных языков имеет большое значение как для исследователей, так и для изучающих эти языки.

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

В общей характеристике работы обосновываются актуальность темы, цели и задачи исследования, научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования; даются сведения об апробации и структуре диссертации.

Первая глава «Семантическая классификация глаголов» состоит из двух разделов:

1. Семантическая классификация глаголов в тюркологии.
2. Семантическая классификация глаголов в германистике.

Во второй главе «Лексико-семантические характеристики глаголов речи», состоящей из семи разделов, рассматривается многозначность синонимов, антонимия, вариантность фразеологизмов в азербайджанском и английском языках.

В третьей главе «Лексико-семантические особенности слуховых глаголов», состоящей из трех разделов даётся информация о грамматических и структурных особенностях глаголов, построенных по модели словосочетаний и предложений.

В «Заключении» обобщаются основные положения и результаты исследования.

**THE VERBS OF HEARING AND SPEAKING IN THE
AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES**

SUMMARY

The dissertation deals with Summary the study of the lexical semantic (and structural) peculiarities of the verbs of hearing and speaking in the Azerbaijani and English languages.

The dissertation consists of “Introduction”, three chapters, “Conclusion”, and bibliography.

The urgency of determination of object and subject, invention of objectives and goals, novelty, theoretical and practical significance of dissertation are substantiated in “Introduction” setting forth.

The first chapter “Semantic classification of the verbs” consists of two parts.

In this chapter are studied research works and different theoretical conceptions, problems of semantic classification, the systematical learning of morphological, syntactical structures of the verbs in germanistics.

The second chapter “Structural-semantic characteristics of the verbs of speaking” consists of seven parts. This chapter deals with the importance of the verbs among the parts of speech and separate semantic groups of the verbs of speaking.

The third chapter “Structurals and semantic characteristics of the verbs of speaking” consists of eight parts. Different meanings and examples of the verbs of hearing in English and Azerbaijani are given, the similarities and differences among them have been determined.

In “Conclusion” are generalized the main results of the research.

На правах рукописи

ГЮЛЬЗАР ГАНБАРАЛИ ГЫЗЫ ХАНБАБАЕВА

**СЛУХОВЫЕ И РЕЧЕВЫЕ ГЛАГОЛЫ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

5704.01 – Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии**

БАКУ - 2015